

УДК 374.014.3(477)

Аналіз проблем та перспектив розвитку позашкільної освіти в контексті реформування освітньої галузі України

Ю. Кеснер,
методистка лабораторії
методичного забезпечення,
викладачка кафедри психології,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради,
аспірантка II курсу, 011 – освітні, педагогічні науки
(ЖДУ імені Івана Франка)
<https://orcid.org/0009-0003-3624-7654>
e-mail: julia.kesner2020@gmail.com

Анотація. У статті основна увага зосереджена на потребі вдосконалення системи позашкільної освіти в Україні як ключового чинника розвитку особистості та формування компетентностей, затребуваних у сучасному інноваційному суспільстві. Аналіз теоретичних засад, історичного досвіду та поточного стану позашкільної освіти необхідний для створення ефективних стратегій, які слугуватимуть підвищенню її якості та відповідності актуальним потребам молоді.

Ключові слова: позашкільна освіта, освітня стратегія, компетентнісний підхід, дистанційне навчання, соціалізація, інноваційний розвиток, професійний розвиток педагогів, соціокультурна функція, громадянське виховання, державна політика.

Yu. Kesner,
Methodologist of the Laboratory of Methodical Support,
Lecturer at the Department of Psychology, Municipal Institution «Zhytomyr Regional
In-Service Teacher Training Institute»
of Zhytomyr Regional Council,
second-year PhD student, 011 – Educational, Pedagogical Sciences
(Zhytomyr Ivan Franko State University)
<https://orcid.org/0009-0003-3624-7654>
e-mail: julia.kesner2020@gmail.com

Analysis of the Problems and Prospects of Extracurricular Education Development in the Context of the Educational Reform in Ukraine

Abstract. The article focuses on the necessity of improving the extracurricular education system in Ukraine as a key factor for personal development and the formation of competencies demanded in the modern innovative society. Analyzing the theoretical foundations, historical experience, and current state of extracurricular education is crucial to create effective strategies aimed at enhancing its quality and aligning it with the contemporary needs of youth.

Keywords: extracurricular education, educational strategy, competency-based approach, distance learning, socialization, innovative development, professional development of educators, sociocultural function, civic education, state policy.

Постановка проблеми. Розвиток позашкільної освіти в Україні неможливий без міцного теоретичного фундаменту [6]. Адже саме теорія дозволяє нам зрозуміти, як особистість розвивається у вільний час, як відбувається освітній процес у закладах позашкільної освіти та як його ефективніше організувати. Аналізуючи минулий досвід та сучасний стан позашкільної освіти, ми можемо розробити стратегію, яка буде відповідати викликам інноваційного суспільства.

Щоб позашкільна освіта в Україні була дійсно ефективною, необхідно не лише зрозуміти теоретичні основи, а й вміти застосовувати їх на практиці. Тому важливо проаналізувати попередній досвід, виявити сильні та слабкі сторони сучасної системи позашкільної освіти та на цій основі розробити нові, більш ефективні стратегії розвитку.

Позашкільна освіта відіграє ключову роль у формуванні цілісної освітньої системи України, забезпечуючи ефективне середовище для неформального навчання, де дитина має можливість реалізувати свої пізнавальні інтереси, освітні потреби, а також розвивати свої здібності і компетентності [2].

Протягом періоду незалежності України система позашкільної освіти пройшла через складний процес перетворення. У 1990-х роках спостерігалось суттєве скорочення фінансування, що призвело до закриття і перепрофілювання численних закладів позашкільної освіти (ЗПО), скорочення матеріально-технічних ресурсів, зниження кількості спортивних і навчальних приміщень, а також до значного відтоку висококваліфікованих педагогів. Ці проблеми були наслідком кризових явищ у соціально-економічній, демографічній та управлінській сферах країни. Однак тоді ж відзначаються важливі позитивні зміни, зокрема розробка та затвердження Концепції позашкільної освіти (1997 р.) [5], нового Положення про позашкільний навчальний заклад (1998 р.) разом із створенням науково-дослідної лабораторії при НАПН України (1996 р.) для дослідження функціонування позашкільних закладів, а також проведення Всеукраїнського огляду Ініціативи в рамках регіональної програми «Збереження та розвиток позашкільних закладів», які можуть виконати дію каталізатора, що спонукатиме до покращення рівня позашкільної освіти в регіонах.

Мета статті: висвітлити аналіз системи позашкільної освіти в Україні з визначенням чинників, які сприятимуть підвищенню її ефективності та належному задоволенню освітніх потреб вихованців.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2000-х роках відзначено тенденції щодо формування якісної системи позашкільної освіти, що було можливим завдяки прийняттю важливих законодавчих актів, таких як Закон України «Про позашкільну освіту» (2000 р.) [4] та ряд постанов Кабінету Міністрів України, зокрема «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і положення позашкільного навчального закладу» (2001 р.) та «Про вдосконалення організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах» (2003 р.), які стали фундаментом для втілення державної політики у галузі позашкільної освіти. Такі нормативні документи вплинули на правові, організаційні та освітні аспекти цієї сфери. Завдяки науковому обґрунтуванню та практичним розробкам позашкільна освіта стала більш індивідуалізованою та орієнтованою на розвиток творчих здібностей вихованців. Інноваційний підхід, що поєднує пластовий та скаутський рухи з сучасною освітою надає молоді можливість не лише опанувати традиційні цінності, а й розвинути необхідні навички для життя у XXI столітті. Сучасна система позашкільної освіти в Україні представлена різноманітними типами закладів, що забезпечують розвиток індивідуальних здібностей та інтересів дітей та молоді [2].

Вимушений перехід на дистанційну форму навчання в умовах пандемії COVID-19 виявив як можливості, так і обмеження сучасної системи позашкільної освіти в Україні. Незважаючи на активне використання педагогічними колективами онлайн-платформ, відсутність чіткої нормативно-правової бази та недостатня технічна оснащеність закладів призвели до зниження якості освітніх послуг та обмеження доступу до них для частини учнів. Попри складнощі, пандемія збільшила можливості закладів позашкільної освіти (ЗПО). Відбулося розширення формату їхньої діяльності та асортименту освітніх послуг, значна частина процесів була комп'ютеризована. Створена під час карантину база онлайн-уроків і консультацій автоматично збільшила аудиторію споживачів освітніх послуг. З'явилася можливість надавати освітні послуги вихованцям, які раніше не мали змоги фізично відвідувати заняття через стан здоров'я або територіальну віддаленість.

Педагогічні працівники, адаптуючись до умов дистанційного навчання, продемонстрували високий рівень інноваційності. Розробка власних освітніх матеріалів та використання сучасних цифрових інструментів сприяли розвитку творчого потенціалу педагогів та підвищенню їхньої цифрової компетентності. Впровадження таких методів навчання, як змішане навчання та метод «перевернутого класу», дозволило зберегти позитивні результати дистанційного навчання та створити більш індивідуальне та ефективне освітнє середовище.

Пандемія COVID-19 значно трансформувала сферу позашкільної освіти, стимулювавши перехід на дистанційні формати навчання. Активне використання елементів гейміфікації дозволило підвищити мотивацію дітей, залучити їх до навчального процесу та частково перевести заклади на самоокупність. Проте не всі напрямки позашкільної освіти можуть бути успішно реалізовані дистанційно через специфічні вимоги до обладнання та методичної бази. Виникають також питання щодо соціальної захисту педагогів, збереження

кадрового потенціалу та достатнього фінансування закладів. З іншого боку, тривале дистанційне навчання може негативно вплинути на мотивацію учнів, особливо в умовах переважаності онлайн-навчанням за шкільною програмою. Крім того, проблема цифрової нерівності обмежує доступ до якісної позашкільної освіти для частини вихованців. Таким чином, системний аналіз процесу дистанційного навчання у позашкільній освіті виявляє як нові можливості для розвитку, так і низку проблем, що потребують комплексного вирішення на рівні освітньої політики та практики.

Існує невідкладна потреба у розробці диференційованих методик дистанційного навчання, що враховують вікові особливості вихованців, де потрібна адаптація матеріалу до їхніх можливостей. Позашкільна освіта також не може бути повністю переведена в онлайн-формат, а відсутність спеціальних програм для дітей з особливими освітніми потребами обмежує їхню соціалізацію [6]. В умовах карантину відкритий доступ до безкоштовних освітніх ресурсів знизив конкурентоспроможність ЗПО, що вимагає від них створення нових освітніх продуктів.

Недостатня цифрова компетентність частини педагогічного складу, особливо представників старшого покоління, є одним з факторів, що ускладнює ефективне впровадження дистанційних освітніх технологій.

Стратегія розвитку позашкільної освіти 2018 року передбачає створення ефективної системи позашкільної освіти, яка відповідає сучасним соціально-економічним викликам. Основним завданням є розвиток особистості дитини, формування її компетентностей та задоволення різноманітних освітніх потреб. Такий підхід відображає глобальні тенденції у сфері освіти, які акцентують увагу на індивідуальному підході та розвитку творчих здібностей.

Сучасна позашкільна освіта в Україні орієнтована на всебічний розвиток особистості. Відповідно до Стратегії 2018 року, основною метою позашкільних закладів є забезпечення освітніх потреб дітей та молоді, формування їхньої компетентності та виховання активних громадян. Це передбачає адаптацію освітнього процесу до динамічних змін у суспільстві та створення умов для самореалізації вихованців.

Хоча освітня функція є пріоритетною у сучасній позашкільній освіті, вона нерозривно пов'язана з іншими важливими аспектами, такими як соціалізація, виховання та розвиток творчих здібностей. Стратегія 2018 року наголошує на необхідності комплексного підходу до розвитку особистості, який передбачає створення сприятливого освітнього середовища, що сприяє самопізнанню, саморозвитку та самореалізації учнів. Пандемія COVID-19 і воєнний стан значно трансформували сферу позашкільної освіти, стимулювавши перехід на дистанційні формати навчання. Виникають також питання щодо соціальних гарантій для педагогічних працівників, які працюють у дистанційному форматі, та достатнього фінансування закладів. З іншого боку, тривале дистанційне навчання може негативно вплинути на мотивацію вихованців, особливо в умовах переважаності онлайн-навчанням за шкільною програмою. Крім того, проблема цифрової нерівності обмежує доступ до якісної позашкільної освіти для частини дітей. Тож хоча дистанційне навчання відкрило нові можливості для

розвитку позашкільної освіти, воно також породжує низку викликів, які потребують системного вирішення.

Реалізація завдань стратегії передбачає трансформацію позашкільної освіти у систему, що виконує три основні функції: освітню, соціокультурну та громадянську. Освітня функція орієнтована на розвиток індивідуальних потреб учнів, забезпечуючи їхні освітні інтереси, підвищення обізнаності та підготовку до життя. Соціокультурна функція може передбачати промоцію культурних цінностей серед різних верств населення і процесу їхнього збереження, а громадянська функція спрямована на розвиток соціальної активності, волонтерства та профілактичних заходів, спрямованих на попередження правопорушень і насильства серед дітей.

Освітній процес охоплює ключові компоненти: освіту, розвиток і соціалізацію дітей та підлітків. На основі компетентнісного підходу застосовуються такі організаційні форми та методи, як масова, групова та індивідуальна робота. Досягнення у сфері позашкільної освіти можуть бути відображені в наступних аспектах:

- засвоєння знань, умінь, навичок та цінностей;
- розвиток компетентностей (пізнавальних, практичних, творчих і соціальних);
- отримання документа про завершення навчання у ЗПО.

Соціокультурна діяльність у позашкільній освіті має на меті забезпечення доступу до культурних цінностей та активне залучення до їх створення і збереження. Одним із ключових результатів цієї діяльності є впровадження концепції навчання протягом життя, що охоплює основні сфери життєдіяльності людини, включаючи природу, суспільство, культуру, техніку і спорт.

Громадянська діяльність забезпечує активну участь у громадському житті, волонтерських проєктах, соціальних ініціативах і профілактичну роботу з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини. Результатом таких заходів є модернізація змісту позашкільної освіти, включаючи її цілі, завдання, форми та методи відповідно до сучасних суспільних викликів і потреб громадян.

Сучасна позашкільна освіта активно взаємодіє з формальною освітою в контексті реалізації Концепції «Нової української школи», що зумовлює необхідність налагодження оптимальної комунікації між закладами загальної середньої освіти та суб'єктами позашкільної освіти. Це передбачає інтеграцію освітніх процесів і навчальних програм незалежно від організаційно-правової форми навчальних закладів, що забезпечує системний підхід до виховання та розвитку учнів. Особлива увага надається наскрізному виховному процесу, який спрямований на формування стійких ціннісних орієнтирів, що сприяють успішній соціалізації дітей і підлітків, а також їх особистісному розвитку [2]. Таким чином, стратегія розвитку позашкільної освіти спрямована на створення умов для її постійного оновлення та перетворення на платформу для інноваційного розвитку й підвищення економічної грамотності вихованців.

У сучасному суспільстві, яке зазнає стрімких змін у всіх сферах життєдіяльності, зростає потреба в новому рівні підготовки фахівців, зокрема педагогічних працівників. Сучасні педагоги позашкільної освіти повинні бути

готовими до швидких та кардинальних змін, відповідати актуальним вимогам часу та тенденціям освітньої політики. Це можливо лише за умови постійного професійного розвитку педагогів.

Однією з ключових форм професійного зростання керівників гуртків в Україні є підвищення кваліфікації в установах післядипломної освіти. Такі курси спрямовані на систематичне оновлення знань педагогів, освоєння сучасних підходів до вирішення фахових завдань і підвищення їхньої професійної компетентності. У сучасних умовах цей процес стає критично важливим для забезпечення відповідності педагогічної діяльності вимогам суспільства, яке вимагає від освітян постійного самовдосконалення та готовності до інноваційних змін в освітньому процесі.

На відміну від шкільних учителів, педагоги позашкільних закладів мають специфічні завдання, як-от:

- сприяння інтелектуальному, творчому, духовному та фізичному зростанню підростаючого покоління;
- розробка та впровадження інноваційних форм і методів позашкільної освіти для підготовки підлітків до успішної адаптації в умовах ринкової економіки;
- реалізація індивідуальних освітніх потреб через притягнення до різноманітних видів діяльності, від наукових досліджень до художньої творчості та спорту [8].

Позашкільна освіта має відмінності від формальної освіти, а саме: гнучка структура, інтерактивні методи та орієнтація на розвиток індивідуальних здібностей та талантів. Вона надає вихованцям більше свободи вибору, дозволяючи їм розвивати власні інтереси та таланти через різноманітні види діяльності, спрямовані на формування особистісних та громадянських компетентностей. Важливою складовою діяльності педагога ЗПО є громадянське виховання, спрямоване на адаптацію молоді до викликів сучасного демократичного суспільства, формування толерантності, поваги до інших культур та активної громадянської позиції. Позашкільна освіта задовольняє освітні потреби через зацікавлення до широкого спектра творчих, науково-дослідницьких та спортивних активностей, таких як експерименти, технічне конструювання, художня творчість, туризм тощо. Це забезпечує інтегрований розвиток особистості, сприяючи формуванню комплексу компетенцій, затребуваних суспільством, що так само сприяє успішній соціалізації.

Імплементация принципів волонтерської участі та індивідуалізованого підходу в організації навчально-виховного процесу, максимальна сатисфакція індивідуальних освітніх потреб та інтересів вихованців, а також педагогічна фасилітація процесу кооперативного навчання та творчого самовираження у рамках творчого об'єднання є ключовими принципами сучасної позашкільної освіти. Від традиційної моделі освіти, зосередженої на передачі знань, сучасна освіта переходить до моделі, що в пріоритеті ставить розвиток компетентностей, необхідних для життя в умовах постійних змін. Відповідно до сучасної парадигми, освіта спрямована не тільки на засвоєння знань, а й на

розвиток умінь, які дозволяють індивіду самостійно здобувати нові знання та застосовувати їх на практиці, що так само підвищує якість освітнього процесу.

Неперервне професійне зростання педагогічних працівників, що забезпечується участю у різноманітних формах підвищення кваліфікації, є важливою умовою для впровадження інноваційних освітніх технологій та підвищення якості освітнього процесу. Особливу роль у професійному розвитку відіграє накопичення педагогічного досвіду. Аналізуючи власну практику, педагог формує індивідуальну стратегію професійного зростання, яка враховує специфіку його діяльності та потреби вихованців. Індивідуальна мотивація педагога до професійного розвитку є ключовим фактором, що визначає його здатність до інновацій та постійного вдосконалення педагогічної майстерності. Сучасний педагог позашкільної освіти повинен володіти інформаційно-комунікаційними технологіями та вміло застосовувати їх у своїй діяльності. Це дозволяє створювати інтерактивні форми навчання, підвищувати зацікавленість вихованців до освітнього процесу та забезпечувати ефективну взаємодію з колегами.

Оволодіння методиками підготовки вихованців до участі у конкурсах, олімпіадах та інших творчих заходах є невід'ємною частиною професійного зростання педагога. Це сприяє розвитку талантів вихованців, підвищенню їхньої мотивації до навчання та усвідомленню власної компетентності. Таким чином, професійний розвиток педагога позашкільного освіти є багатограним процесом, який потребує постійної самоосвіти, творчого підходу до роботи та орієнтації на інтереси та потреби вихованців. Отже, професійний розвиток педагогів позашкільної освіти є необхідною умовою успішного функціонування ЗПО в умовах швидких змін та викликів сучасного суспільства.

Ефективність реалізації «Стратегії розвитку позашкільного освіти» [8] залежить від чіткого визначення інституційних механізмів управління, розробки програм методичної підтримки педагогічних кадрів та забезпечення психологічного супроводження освітнього процесу.

Ефективність імплементації Стратегії розвитку позашкільної освіти безпосередньо залежить від успішної реалізації інноваційних процесів та впровадження педагогічних нововведень. Інновації є каталізатором змін у позашкільній освіті, сприяючи її адаптації до вимог сучасного суспільства та забезпеченню якісної підготовки молодого покоління.

Інноваційний потенціал позашкільної освіти можна віднести до модифікаційних нововведень, що передбачають удосконалення, раціоналізацію та модернізацію наявних засобів (програм, методик, структур, алгоритмів тощо), які мають аналоги або прототипи. Процес модернізації може бути спрямований як на технологічний аспект, так і на розвиток особистісного потенціалу в межах програмного забезпечення, що оновлюється.

Генезу інноваційних ідей у сфері позашкільного освіти обумовлено як зовнішніми факторами, такими як соціальне замовлення та державна політика, так і внутрішніми факторами, пов'язаними з науковими дослідженнями, педагогічним досвідом та аналізом практики [9].

Модернізація змісту позашкільної освіти здійснюється за допомогою інноваційного циклу, що включає діагностування потреб, аналіз поточної ситуації, формулювання гіпотези, розробку та апробацію інноваційного проекту, інституціоналізацію нововведень та оцінку їх ефективності. Такий підхід забезпечує системний характер інноваційних процесів у позашкільній освіті.

Систематична педагогічна практика та інноваційна діяльність є ключовими факторами модернізації змісту позашкільної освіти, що спрямована на розвиток пізнавальних здібностей вихованців та формування у них ключових компетентностей.

Затверджена у 2018 році Міжнародною асоціацією позашкільної освіти (МАПО) стратегія розвитку позашкільної освіти визначає пріоритетні напрями підвищення якості та доступності позашкільної освіти, а також забезпечення ефективності діяльності закладів позашкільної освіти у сучасних умовах. Реалізація цієї стратегії передбачає активну участь державних органів.

Забезпечення рівного доступу до якісної освіти, разом з тим і позашкільної, є одним з провідних завдань сучасного суспільства. Це положення знаходить своє відображення у національному законодавстві та міжнародних нормативних документах, що гарантують право кожної дитини на розвиток своїх здібностей та талантів. Хоча забезпечення рівності освітніх можливостей, зокрема у сфері позашкільної освіти, є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики України, на практиці спостерігаються суттєві диспропорції у доступі до позашкільної освіти між дітьми, які проживають у міських та сільських населених пунктах [10].

Спостерігається також гендерний дисбаланс: дівчата частіше залучені до позашкільної освіти, ніж хлопці. У закладах позашкільної освіти працюють гуртки різних напрямів, таких як художньо-естетичний, науково-технічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий та спортивний, де діти розвивають свої таланти та здобувають різноманітні компетентності. Заклади позашкільної освіти відіграють значну роль в забезпеченні інклюзивного освітнього середовища, надаючи рівні можливості для розвитку дітей з особливими освітніми потребами та соціально незахищених категорій [1]. Однак доступність позашкільної освіти залишається нерівномірною, особливо в регіональному та соціальному аспектах. Основні проблеми пов'язані з недостатнім фінансуванням, особливо у сільській місцевості, низьким рівнем поінформованості громадськості про можливості позашкільної освіти, а також недостатньою увагою місцевих органів влади до створення відповідних умов для здобуття позашкільної освіти.

Позашкільна освіта є логічним продовженням формальної освіти, що підтверджено Конституцією України та законами «Про освіту» і «Про позашкільну освіту». Вона сприяє розвитку широкого спектра здібностей та талантів вихованців, а також задоволенню їхніх духовних та професійних запитів.

В Україні створена ефективна нормативно-правова база та формується державна політика, яка активно підтримує розвиток позашкільної освіти. Це є результатом багаторічних трансформацій, що включали багаторівневу

структуру системи, класифікацію гуртків та інших творчих об'єднань на три рівні (початковий, основний, вищий), розширення мережі ЗПО, їх профілізацію, оновлення освітнього контенту, ліцензування діяльності та диверсифікацію джерел фінансування.

За роки незалежності держава зосередила свої зусилля на забезпеченні ефективності позашкільної освіти, орієнтуючи політику на принцип «Кожній дитині – якісна і доступна позашкільна освіта». Система позашкільної освіти охоплює значну кількість вихованців, а педагогічні працівники сприяють їхньому розвитку. Міністерство освіти і науки України проводить системну роботу з управління та моніторингу цієї сфери, забезпечуючи її поступальний розвиток.

Освітні реформи націлені на створення системи управління позашкільною освітою, в якій громадськість має можливість активно брати участь у формуванні та реалізації освітньої системи. Для забезпечення якісної та доступної позашкільної освіти передбачається удосконалення нормативно-правової бази, модернізація змісту освітніх програм та оптимізація фінансування. Ключовими векторами модернізації позашкільної освіти є: індивідуальний підхід у навчанні, профілактика девіантної поведінки, професійна орієнтація, організація дозвілля та розвиток обдарованості. Для забезпечення фінансової стабільності системи передбачається розширення фінансової бази шляхом залучення позабюджетних коштів, зокрема грантів та коштів від спонсорів.

Для забезпечення якісної трансформації системи позашкільної освіти потрібен комплекс заходів, що включатиме удосконалення нормативно-правової бази (зокрема, розробку професійного стандарту для педагогічних працівників), оновлення змісту освіти та впровадження інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на розвиток ключових компетентностей вихованців.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. вид. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
2. Биковська О., Громовий В. Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України. Освітня політика. Портал громадських експертів. URL: <http://educationua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi>.
3. Дорожня карта освітньої реформи (2015–2025 рр.). URL: <http://mon.gov.ua/content/Діяльність/Зв'язки з громадськістю/Громадське обговорення/08-road-map-sk-end.pdf>.
4. Закон України «Про позашкільну освіту». *Збірник документів щодо організації позашкільної освіти*. Київ, 2002.
5. Концепція розвитку позашкільної освіти. *Збірник документів щодо організації позашкільної освіти*. Київ, 2019. URL: <https://pou.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Kontseptsiya-pozashkilnoyi-osvity-v-umovah-voyennogo-stanu-2024.pdf>.

6. Модернізація організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти : метод. посіб. / [А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко ; за ред. В. В. Мачуського]. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 223 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075>.

7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2016. 448 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analitichni-materialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stand-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf>.

8. Стратегія розвитку позашкільної освіти / за ред. О. В. Биковської. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2018. 96 с. ISBN 978-966-8449-64-2. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23320/-Stratehiiia%20Rozvytku%20Pozashkilnoi%20Osvity.pdf?sequence=1>.

9. Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів. Київ, 2006.

10. Щодо збереження мережі позашкільних навчальних закладів : лист МОН від 29.01.2015 р. № 1/9-40. URL: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/45665/.